

Марина Ткачук

Інститут української мови

Національної академії наук України

ORCID: 0000-0002-4165-7741; e-mail: tkachuk_maryna@ukr.net

Текстове представлення українських переселенських говірок Башкортостану: емпірична база й теоретичне осмислення

Реферат: Статтю присвячено характеристиці корпусу фонозаписів переселенських українських говірок с. Золотоношка Стерлітамакського району та с. Степанівка Аургазинського району Республіки Башкортостан (РФ), які зберігаються в Інституті української мови НАН України і на підставі яких створюється зібрання транскрибованих діалектних текстів як емпірична база діалектологічних досліджень. Схарактеризовано їхню діалектну основу, напрямки переселення людності, тематичне розмаїття наративів, що входять у таку текстову базу. Увагу приділено характеристиці соціокомунікативних умов в українських громадах у Башкортостані та особливостям експлорації носіїв говірок. Описано деякі риси цих говірок на фонетичному, морфологічному та лексичному рівнях.

Ключові слова: переселенські говірки, українські діалекти, текстотека, емпірична база діалектологічних досліджень

Abstract: Textual representations of resettled Ukrainian dialects in the Republic of Bashkortostan: empiral base and theoretical terms. The article deals with the characteristics of the sound library of resettled Ukrainian dialects in the Republic of Bashkortostan (Russian Federation), which are repositied at the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. On the basis of these records, a collection of transcribed dialectal texts is created as an empirical basis for dialectological research. The formation of library of dialectal texts of Ukrainian resettled dialects of Bashkortostan is subjected to the idea of creating a large empirical base for dialectological research that will cover the maximum number of dialects and be available for a wide range of researchers.

This study describes the phonographs from the dialects of Zolotonoshka, Sterlitamak district, and Stepanivka, Aurgazinsky district, Republic of Bashkortostan, in particular their dialectal background, the directions of population relocation, the thematic variety of narratives, on the basis of which such an empirical basis will be formed.

Attention is paid to the characteristics of socio-communicative conditions in Ukrainian communities in the Republic of Belarus and the peculiarities of the exploration of the dialectal speakers. The defining features of these dialects on phonetic, morphological and lexical levels are described. The textbook of Ukrainian dialects of Bashkortostan will promote the preservation of information about reduced resettled dialects being in a state of transformation as a valuable source for studying their structure, in particular, archaic elements (units and phenomena) that could have survived in an island area remoted from the continuum of mother dialects and still waiting for their researcher.

Key words: resettled dialects, reduced dialects, Ukrainian dialects, text library, empirical basis for dialectological research

Останніми роками в українській діалектології відбувається часткова зміна дослідницької парадигми й переорієнтація емпіричної бази. Насамперед це видно з того, що джерелом студій стають не лише матеріали анкетування (усного чи письмового) за спеціальною програмою, а діалектні тексти, які доповнюють дані питальника чи виявляються головним і навіть єдиним джерелом дослідження. За останні десятиліття вже накопичено бази даних (такі як „Український діалектний фонофонд” [УДФ]), що охоплюють значну кількість записів українських діалектів. Для користувачів деякі з них удоступнені у формі опублікованих збірників діалектних текстів, придатних як основа дослідження (а не як лінгводидактичний матеріал). Водночас важливим завданням діалектологів залишається продовження формування подібних текстових баз з увагою до максимальної кількості охоплених говірок і з урахуванням їх тематичного розмаїття та соціолінгвістичних характеристик інформантів¹; адже діалектний текст – це мовна пам’ятка, що фіксує говірку на відповідному етапі її функціонування.

Особливо важливо й актуально сьогодні зафіксувати говірки переселенські, надто ті, що функціонують поза межами основного українського континууму, на теренах інших держав. Адже такі говірки особливо загрожено – і не лише з огляду на лінгвальні особливості розвитку, які докладно описала Л. Баранникова (Баранникова 1975), а й через те, що часто піддаються системному позамовному впливу. Так, зміну в напрямку зниження чисельності українського населення та відсотка українців, які вважають рідною мовою українську, демонструють острівні анклавні українців Башкортостану (РФ), що, зокрема, відтворено в атласі „Українці. Східна діаспора” (УСД). Офіційна статистика (дані переписів) свідчить, що кількість українців у Республіці Башкортостан складає 0,98 % від загальної чисельності населення. У зв’язку з активною зміною чисельності українців у Росії актуальним є комплексне вивчення всіх українських етномовних анклавів, зокрема підготовка та оприлюднення діалектних текстів, що репрезентують переселенські українські говірки Передуралля.

У відділі діалектології Інституту української мови НАН України зберігаються записи українських говірок Башкортостану, опрацювання яких триває, зокрема формується зібрання текстів, які будуть доступні дослідникам. Корпус текстів переселенських діалектів не лише дає змогу проаналізувати мовні особливості говірок на основі репрезентованого емпіричного матеріалу, окреслити мовний образ діалектного ареалу, відірваного від материнського континууму, а й відтворює мовну картину світу переселенців, їхнє ставлення до власної говірки, усвідомлення важливості збереження питомого мовного коду (докладніше див. у: [Ткачук 2015]).

Характеристика записів. Експедиція в башкирські села відбулася в 2012 році і стала можливою завдяки співпраці Національної академії наук України та Академії наук Республіки Башкортостан². В експедиції було записано понад 50 годин діалектного мовлення українців, що проживають у кількох населених пунктах:

¹ Теоретичним і практичним питанням діалектної текстології і текстології присвячено науковий збірник (ДТ), у якому окреслено потенціал діалектного тексту як основного джерела лінгвістичних студій, на відміну від інших джерел мовної інформації.

² Докладно про історію співпраці гуманітарних інститутів НАН України та АН Республіки Башкортостан див.: (Гриченко 2011).

Золотоношка Стерлітамакського р-ну; Степанівка та Терешківка Аургазинського р-ну. Зауважимо, що експедиції в українські села проводять і науковці з Уфі, збираючи матеріали переважно для історичних, фольклорних та етнографічних студій (див., напр., дослідження [Черниенко, Пилипак 2012; Пилипак 2016] та ін.).

Зазначені населені пункти було обрано для обстеження з огляду на кількість мешканців, що ідентифікують себе українцями: за офіційними даними, вони вважаються місцями компактного проживання українців (ЧНБ). Для загальної довідки: за даними офіційного перепису населення, 2010 р. у Золотоношці проживало 563 особи (ЧНБ, 123), у Степанівці – 381 особа; Терешківка, населення якої становило 17 осіб, належить до Степанівської селищної ради і територіально прилягає до Степанівки (ЧНБ, 24–25).

Свідчення про переселення українців до Башкортостану ще почасти живі в пам'яті селян і переповідаються від діда до онука, однак частіше обмежуються вказівкою на район, звідки приїхали прашури:

// ну дога'вар'увалис'а тут і по'том пр'її'ж':али вже 'с'ем'їами // ют / це Бал... Т'ер'еш'коўка 'ч'о_то й'ого Бала'банам / бала'бан'ц'ї ми // а туди Мар'їа-наўка / во'ни с_Пол'тавс'коїі губ'ерн'ї // а от Сте'пан'ївка на'в'ерно 'тоже с_Хар'ковской / їа не_знаїу 'ч'о_то / не_їнт'ер'есу'валас' / і в розго'вор'е не'коли не_бу'ло шоб' /мама ка'зали шо мар'їанаўц'ї іс Пол'тави пр'її'хали / Пол'таўс'ка губ'ерн'їїа // (С).

Башкирські Степанівку та Терешківку в ХІХ ст. заснували вихідці із Сумського повіту Харківської губернії. У с. Золотоношка проживають здебільшого нащадки українців з колишньої Полтавської губернії, зокрема Золотоніського та Костянтиноградського повітів (нині це Дрaбівський і Золотоніський р-ни Черкаської обл. та Красноградський р-н Харківської обл.); про „деевських”, тобто мешканців колишньої Малої Деевки, що наразі є частиною с. Золотоношка, односельці зазначають, що вони „київські”, однак на початку ХІХ ст. до Київської губернії належали зокрема й північні райони Черкаської обл.:

Там 'Мала 'Д'ейейка // Ма'к'ейейка бу'ла // по'том шо ї'ш'е тут? // ну Ма-ла'д'ейейка це 'киїї'с'к'ї / бу'ли // їак їїх / 'киїї'с'к'ї трубол'готи назївали // во'ни їсе то ї_в'ед'м 'в'їрили / то вс'о та'ке // (З).

Мовлення „деевських”, за спостереженнями односельців, відрізняється від мовлення інших мешканців Золотоношки, проте лише окремими рисами, що не впливає на його загальну типологію. Отже, основний масив населення обстежених говірок – носії південно-східного наріччя української мови, зокрема середньонадніпрянських говірок давньої формації (Золотоношка) та контактних із ними слобожанських говірок (Степанівка) (АУМ, 1, к. ІХ).

Для формування надійної емпіричної бази необхідна насамперед текстова репрезентація зазначених говірок на основі наявних цифрових аудіозаписів із максимальним збереженням усіх мовних особливостей. Тематика текстів охоплює різні важливі сфери життя мовців, зокрема: переселення, міжнаціональні стосунки, згадки про подорожі до України, тексти про власне мовлення, народні

традиції та звичаї, зокрема Різдво, Великдень, весілля, хрестини; спогади про Голодомор і колективізацію; оповіді про побут українців – родину, дитинство, виховання дітей, домашнє господарство, кулінарію та народний одяг, сільське господарство і будівництво, церкву і мораль.

Діалектні записи представлені мовленням різних вікових та соціальних груп інформантів (освіта, професія, посада), що відповідно відбиватимуть і затранскрибовані тексти: основний масив становлять зразки мовлення середнього (від 40 років) та старшого поколінь (від 60 років), хоча наявні окремі записи мовлення молодших носіїв говірок, які здебільшого втрачають (або вже втратили) мовні навички щоденного спілкування українською мовою:

– *Йу^ннак Ми^нкола Олек^нсандрович // ро^ди^йс^а у^тиш^а дев^ат^сот дев^аносто т^рет^ому ро^ці // ну шо / у^чі^йс^а џ^ці^йей ш^кол^іе ос[’] / дев^ат[’] ра^кі^й // џ^сі дев^ат[’] ра^кі^й ви^ча^й укра^їн[’]с[’]к^у мову // ду^же ба^гата ми ї^їзди^ли на й^ак^іс[’] конкурси // ви^ступ^ли / сп^івали / тан^цу^вали / в^ір^ші рас^казували // ос[’] на / м^іж^народний конкурс Петра Й^ацека ба^гата^а ра^зі^й ї^їзди^й / там / ц^іла с^топка дра^мат ме^не зали^шилас[’] // так ну шо ш^е? //*

– Вдома українською говориш з батьками?

– *Де ка^ли // коли укра^їн[’]с[’]ко^у / коли ро^сі^йс[’]ко^у // це ж о^ц... / хот[’] і ви^ча^йеш у ш^кол^і / це ж на^да практику^вати пос... па^ст^іїно^а // а / де бол^на с^ким? // т^іки з^бат^нками / з^ді^дами // та^вариш^і і мало розмо^ул[’]а^йут[’] на^укра^їн[’]с[’]ко^ї мов[’]е / так т^іки / дей^ак^і сла^ава // так і полу^ча^йец^а шо / де м^ожна поб^алак^ат[’] й^а / ба^лака^йу / с^уда^авол[’]ст^ві^йем да^же ба^лака^йу / на укра^їн[’]с[’]к[’]ей мов[’]е //*

– А з дідом, кажеш, українською, да?

– *Да-а / б^іл[’]ш ста^рай^ус[’] укра^їн[’]с[’]ко^у мово^у // це й^ако^ас[’] р^ід^ніше полу^ча^йец^а да^же // (С).*

Особливості експлорації. Записування матеріалу в зазначених українських говірках Башкирії відбувалося в різних комунікативних умовах, звичайно, з орієнтацією на невимушене спілкування. З огляду на це, у зібранні текстів представлено різні форми мовлення: розлогі монологи одного інформанта та різні за тривалістю діалоги та полілоги носіїв говірки. Показовими є ситуації спілкування носіїв різних мовних кодів – українського та російського: у побутовому комунікуванні українці та росіяни зберігають свій мовний код, не переходять на іншу мову і при цьому досягають порозуміння.

Однією з проблем під час записування мовлення діалектоносіїв існує ймовірність зміни свого мовного коду під час контакту із носієм іншого. Іншими словами, під час розмови з експлоратором – носієм літературної мови – трапляються випадки, коли носії говірки намагаються підлаштовуватись під ситуацію й уникати, на їхню думку, незрозумілих експлоратору фраз, слів чи конструкцій чи навпаки, надмірно деталізують виклад, що зумовлює особливості текстотворення (Гриценко 2015, 33–34). Ситуація зміни мовного коду майже повністю виключена із українськими говірками Башкирії, адже мовці практично ізольовані від контакту з материнськими говірками чи українською літературною

мовою: українське телебачення, радіо та інші засоби масової інформації відсутні, у школі українську мову старше та середнє покоління мовців не вивчали. Це, з одного боку, дозволяє зберігати діалектні риси в мовленні українців-переселенців, а з іншого – зумовлює неминучу й швидку мовну асиміляцію в майбутньому молодшого покоління діалектоносіїв із місцевим, здебільшого слов'янським населенням:

а в с'таршого це ўже д'воје д'і... |д'іток |їес'т' // так х|лѡц'і во|ни ба|лакайт' ут' по|рус'к'і // а пун'імайт' усе // у нас сна|ха |рус'ка ос' у |Тан'і // і |тоже во|на все ба|лакаје по_рус... // во|на ба|лакаје по_рус'к'і / а пон'іма ўсе |ч'істо // (3).

Аналогічні свідчення зафіксовані і в с. Степанівка:

ў_нас у_же ў_нуки ў_от у_же де во|ни| / ў_от у_мене д'в'е |доч'к'і / от во|ни| о|бойе / во|ни| ў_же по_ха|лац'к'і |не_ба|лакайт' у_же // пото_му_шо во|ни у_же |ето... // ну по_рус'к'і // (С).

Водночас спостережено збереження „свого” мовного коду діалектоносіїв, які активно користуються говіркою в побуті, та протиставлення свого мовлення чужому:

– в_Саф'іпол'і там нам|ного ближе к... / к_укра|інска^ому // у |їх <...> / а у_нас не_знат' // у |їх там |є от |кажут' / ми не_пон'імаєм // а_а|ни |луч:е / ў_їх |говар крас'і|в'еї // |як ва|ни ба|лакайт' // (С);

– а на Молод'ейейц'і от україн'ц'і // там во|ш'е д|руг'ї| буў разго|вор // (3);

– а от по^ч'і|му сл|ухайте / о|це_ї ви україн'ц'і / ну_ї нас до / до вас пре^пис... / вот с'ораў|но |мова ни_та_ка |праўда? // у_нас |л'і во|на ў_же ско|веркана / із_о|ц'іми |рус'к'іми / шо ў_нас та_ка / та_кий розго|вор / а ў_нас соу^с'ім д|ругий // (3);

– та |раз'в'е тут у_нас хах|лац'к'ї? / на_Укра|їн'е соу^с'ім д|ругий розго|вор (3).

Відносна „закритість” соціуму зумовлює як повільне входження елементів інших українських говірок чи літературної української мови в словник, так і подекуди – комунікативні невдачі під час спілкування із носієм *не свого* мовного коду:

[Респондент запитує в експлоратора]: *А ви не пон'імаєте / да? / шо ми |кажем? // <...> ну слова то ў_їх д|руг'і / ў_нас д|руг'і // (С);*

а во|на ме|н'і ска|зала |борошн'у зане|си / а |я с'тала і див'л'ус'а / ка|жу а шо ж во|но та_ке? // а в нас |правда / |я ц'о|го не |чула сл|ова (С)³.

Що вдається виявити на матеріалі записів українських говірок Башкирії?

Аналіз опрацьованих текстів показує, що в мовленні носіїв українських говірок Башкирії наявні риси різного порядку: як притаманні українським материнським говіркам основного ареалу (такі риси переважають), так і риси, набуті під впли-

³ Теоретичним і практичним питанням діалектної текстології і текстології присвячено науковий збірник (ДТ), у якому окреслено потенціал діалектного тексту як основного джерела лінгвістичних студій, на відміну від інших джерел мовної інформації.

вом нового мовного оточення. Ці особливості виявляються на всіх мовних рівнях і часто залежать від мовної компетенції діалектоносія.

Серед основних **фонетичних рис**, властивих говіркам З⁴ і С, зафіксовано: перехід ненаголошеного [e] > [e^h], [и^e], [и]; [i] > [и] і загалом висока функціональність фонем /и/ (у_ди_ре_у_н'і, свик_ру_ха, ви_би_ри_чи, с_сис_т_ро_у); (й_а_к_ис'); властиве окремим ідіолектам альвеолярне [л] (л_у_ч':і, бу_лі, хва_тало, при_ї_хали із_Зо_ло_то_но_ш'і); [e] > [i] (с'ім'і_на, м'і_н'і, ф'і_рма 'ферма'); [и] > [e] (на_пе_сат', пе_тали, кре_ч'а_у, де_вис'а); фонема /о/ в новоутворених закритих складах змінилась на /і/ непослідовно: п'і_у_го_да, п'і_д'н'і_меш, в'і_н, п'л_ос_к'і_н', сп'і_д_ни_ц'а, хоча паралельно засвідчено: ко_ски, воз'ми, ко_у_ш, спод_ни_ц'у; збережено артикуляцію нескладотворчих голосних [й], [і] (й_ка_та_у, во_ї_ни, у_от, бу_у, у_пала, у_у_до_у); спорадично відбувся перехід [а] > [e], [і] (засвідчено лише в окремих словоформах і в окремих діалектоносійв): зл'і_д'еш_к'і; пл'і_сат'; відзначено спорадичне „акання”, підсилене впливом російської мови (ка_ро_в_ник, до_ва_ї_ни); непослідовне збереження м'якості шиплячих (ви_ч'ешеш, мо_ч'і_ли, д'ів_ч'ата, кач'ка, ш'ас); м'якість [р'] (оч_кур', пр'а_д_ут', з_р'е_б_н'і); оглушення дзвінких приголосних в кінці слова чи складу перед глухим (хл'і_н, ба_нки, ко_лот_ка, гот, го_рот); пом'якшена вимова приголосних [д], [т], [з], [с], [л], [н] перед [і]: д'і_д, ко_ло_д'і_с', мо_ло_т'і_лка, н'і_коли тощо; різна рефлексія губного + /j/: й_а_к_ес' вре_м'а, од_на с'е_м'н'а; м'н'а_ла л'он, у_й_их сем'я; у_се вре_м'а; ва_вре_м'я, м'а_со; непослідовна реалізація [ф] як [х], [хв] (хр_онт, хва_м'і_л'і_я) та ін. Усі ці риси в цілому відбивають.

Морфологічні риси. У досліджуваних говірках здебільшого збережено морфологічні риси материнських говірок, напр.: усічені форми дієслів 3 ос. одн. теп. ч. дійсного та 2 ос. одн. наказового способу: пон'і_ма, а шо во_но оз_на_ч'а?, не пере_ки_са, ди_ви, типові для середньонадніпряньського ареалу; змішування закінчень у дієсловах I і II дієвідмін: кон'а_ми м'і_с'у_т' / і стан_ками / но стан_ки йес'т' та_к'і / но_сі_ли йіх // топ_чут' і ви_нос'у_т'; су_щут'; возе; с_ду_же (див.: (АУМ, 1, к. 258, 259)); поширені інфінітиви дієслів як на -т' (переважають), так і на -ти: ни_мо_з_ла ви_тер_н'і_т'; перероб_л'ат' на_з_р'і_б'і_н'ц'і; соромно хо_ди_ти, нач'н_ут' тика_ти (АУМ, 1, к. 250) тощо.

Водночас спорадично засвідчено заступлення закінчень м'якої групи іменників закінченням твердої в Ор. в. одн.: ква_сол'о_й_у; вирівнювання закінчень твердої групи прикметників під впливом м'якої: ч'а_ма_дан у_й_ого здо_ров'і_ї; пер_в'і_ї рас; накладання українського і російського типів відмінювання іменників: у нас у_же по_у_но і ба_ш_к'і_р'і_у / і ч'у_ва_ш'і_ї / і мор_д_в'і (З).

Засвідчено закінчення -ої в Ор. в. іменників I відм. жін. р. (очевидно, під впливом російської мови, оскільки для таке закінчення властиве для говірок Східного (та спорадично – Середнього) Полісся, що межують із російським діалектним ареалом; див., напр.: (АУМ, 1, 183–185)): у_же н'ен_ко_ї у_з'а_л_ос' (С); во_до_ї за_л'у_т' (С); вес_но_ю с_крат'во_ї ва_рили; за_вар'у_й_ут' га_р'а_ч'о_ї во_до_ї му_ку; со_ло_мо_ї га_лан_ки [топили]; у хат'і га_лан_ка бу_ла с_пл_ит_о_ї / с_пл_і_жан_ко_ї (С); пел'у_ш_ко_ї за_мото_вала; іс_сви_к_ру_хо_ї. Такі форми вживаються паралельно із українським закінченням -ою: з_реч_ко_й_у (С), із_во_до_ю, сви_нар_ко_ю, за_ц'і_ли_но_ю (З).

⁴ Докладніше характеристику фонетичних особливостей говірки с. Золотоношка див. у: (Ткачук 2018).

Впливом російської мови позначені форми вищого ступеня порівняння прикметників, напр.: *волок¹но* ¹н'ежне / а із *мате¹ринки* *гру¹б'еї* (С); *хто ум'іє та¹ке тонке* *п'р'асти* / а *хто не_ум'іу* *погру¹б'еї* (С). Так, дані АУМ свідчать про те, що в говірках Середньої Наддніпрянщини (в усьому континуумі) поширені форми із суфіксом *-іш-* (рідко – *-ішч-*) (АУМ, 1, к. 247).

Лексичні особливості. Найстарше покоління мовців зберігає характерні лексичні риси своїх материнських говорів. Носії обстежених українських говірок у Башкортостані активно вживають назви давнього походження, які репрезентують різні фрагменти позамовної дійсності, зокрема й назви обрядової і побутової сфер: *стрі¹чки* 'прикраса на весільному короваї', *к¹лечання* 'зелень, якою на Трійцю прикрашають хату', *по¹йарок* 'вовна від першої стрижки ягнят навесні', *чеп¹чик* 'чебрець', *ков¹бик* 'сальтисон', *к¹ваша* 'солодкувати страва із перебродженого житнього борошна', *заті¹рка* 'рідка страва', *д'і¹жа* 'низька широка дерев'яна посудина, у якій готують тісто', *кух¹торит* 'багато куховарити', *до¹лівка* 'глиняна підлога'; *с'і¹д'олка*, *поп¹решник*, *п'ідбр'ушник*, *шли¹йа*, *гу¹ж'і*, *су¹пон'а*, *о¹длобл'а* 'частини збруї' тощо.

Чимало слів виходить з ужитку внаслідок зникнення самих реалій: *рид¹ван*, *таран¹тас* – види возів, *лан¹ті* 'постоли', *са¹ман* 'глиняна хата, з'єднана з хлівом'; чи заміни старих назв новими: *оч¹кур* 'чоловічий пояс', *лава* 'лавка в хаті', *п'шінка* 'сорт кукурудзи, яка швидко досягає'; *іс¹подн'іца* 'спідня спідниця'; *перем¹сло* 'джгут, яким скручували снопи'; *по¹лик* 'лава, розміщена між піччю і протилежною до печі стіною'; *гал¹ланка* 'різновид печі'.

Закономірною є мовна інтерференція внаслідок контактування різних народів – як слов'янських, так і неслов'янських. Найбільше запозичень виявлено в лексичі, зокрема з російської мови або через її посередництво із тюркських мов (башкирської, татарської). Найчастіше це слова, що належать до активної частини словникового складу говірки – тих тематичних груп, які можна вважати ядром лексичної системи цих говірок, зокрема: назв спорідненості і свояцтва – активно функціонують рос. лексеми *папа*, *сна¹ха*, *зо¹лоўка*, *бабушка*; назви предметів побуту – *ш'олак*, *с'п'ічк'і*, *кашолка*, *ч'імадан*; назви на позначення географічних та об'єктів адміністративно-територіального устрою – *пруд*, *де¹реўн'а*, *горат*; назви страв – *масло* *посне*; назви суспільних понять – *юч'ество* тощо. Засвоюється також дієслівна лексика різних тематичних груп: *о¹так* *йа* *пола¹гайу*, *пр'ідпола¹гайу*, *не_роп¹тали*, *пл'асат*'; кальковані російські сполуки: *вн'іман'йя* *не_обраш¹чайут*'; *на_с¹ч'от* *летого*. Чимало лексем та кількаслівних номінативних одиниць, перейнятих з російської мови, належать до радянїзмів й канцеляризмів, зокрема: *подо¹ходний* *на¹лог*, *кол¹хоз*, *на_пар¹т'ійном* *у¹ч'от'е*, *госу¹дарство*, *придси¹дател*, *с'ел'с'кохо¹з'айств'ена_проіз¹воцтв'ений* *кап'ера¹т'іф* та ін.

Деякі запозичення з російської мови вживані паралельно з українськими відповідниками; при цьому міжмовних синонімів функціонують як дублети, тобто семантично, функційно та стилістично не диференційовані, напр.: *родитил'і* // *бат'ки*, *сна¹ха* // *не¹в'істка*, *пл'ет'ен'* // *тин*.

Риси, зафіксовані в діалектних текстах, засвідчують цінність формування корпусу фонозаписів та текстотеки українських говірок Башкортостану зокрема і переселенських діалектів загалом. Така база, охоплюючи різні за тематикою

наративи, може слугувати джерелом історичної та етнолінгвальної інформації. Текстотека українських говірок Башкортостану сприятиме збереженню інформації про редуковані переселенські говірки, що перебувають у стані трансформації, і є цінним джерелом для вивчення їх структури, зокрема архаїчних елементів (одиниць і явищ), які могли зберегтися в острівному ареалі, віддаленому від континууму материнських говорів, і ще чекають на свого дослідника.

Скорочення

З – Золотоношка Стерлітамакського р-ну;
С – Степанівка Аургазинського р-ну, Республіка Башкортостан, РФ.

Література

- АУМ, *Атлас української мови: в 3 т.*, т. 1: *Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі*, Київ, 1984; т. 3: *Слобожаничина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я та суміжні землі* [*Atlas ukraïnskoi movy: v 3 t., T. 1: Polissia, Naddnïprianshchyna i sumizhni zemli*, Kyiv, 1984; T. 3: *Slobozhanshchyna, Donechchyna, Nizhnia Naddnïprianshchyna, Prychornomor'ia ta sumizhni zemli*], Київ 2001.
- Баранникова Л.И. (1975), *Говоры территорий позднего заселения и проблема их классификации*, „Вопросы языкознания” [Barannikova L.I., *Govory territorij pozdnego zaselenija i problema ih klassifikacii*, „Voprosy jazykoznanija”], № 2, с. 22–31.
- Гриценко П.Ю. (2011), *Уфїмський період в історії інститутів гуманітарного профілю НАН України*, „Вісник НАН України” [Hrytsenko P.Yu., *Ufimskij period v istorii institutiv humanitarnoho profiliu NAN Ukrainy*, “Vesnyk NAN Ukrainy”], № 12, с. 87–93.
- Гриценко П.Ю. (2015), *Феномен діалектного явлення: онтологія і гносеологія*, [в:] *Исследования по славянской диалектологии*. т. 17: *Судьба славянских диалектов и перспективы славянской диалектологии в XXI веке* [Gricenko P.Ju., *Fenomen dialektного javlenija: ontologija i gnoseologija*, [v:] *Issledovanija po slavjanskoj dialektologii*, t. 17. *Sud'ba slavjanskikh dialektov i perspektivy slavjanskoj dialektologii v XX veke*], Москва, с. 9–59.
- ДТ, *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*, відп. ред. П.Ю. Гриценко [*Dialekty v sinkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo lingvistychnykh studii*, відп. red. P.Yu. Hrytsenko], Київ 2015.
- Пилипак М. (2016), *Традиційна культура українців Республіки Башкортостан (за матеріалами експедиції 2016 р.)* [Pilipak M. (2016), *Tradyciina kultura ukraintsiv Respubliki Bashkortostan (za materialamy ekspedytsii 2016 r.)*], режим доступу: http://теплик-лайф.рф/news/tradicijna_kultura_ukrajinciv_respubliki_bashkortostan_za_materialami_ekspedicij_2016_r/2017-05-31-708, 10.02.2019.
- Ткачук М.М. (2015), *Метатекст редуکتивної говірки*, [в:] *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* [Tkachuk M.M., *Metatekst reduktiv + noi hovirky*, [v:] *Dialekty v sinkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo lingvistychnykh studii*], Київ, с. 388–397.

- Ткачук М.М. (2018), *Переселенська говірка с. Золотоношка в полідіалектному та полікультурному середовищі (фонетичні особливості)*, „Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету”, вип. 38, серія „Філологічні науки”, с. 32–38 [Tkachuk M.M., *Pereselenska hovirka s. Zolotonoshka v polidialektalnomu ta polikulturnomu seredovishchi (fonetyczni osoblyvosti)*, „Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu”, vyp. 38, seriia “Filolohichni nauki”, s. 32-38].
- УДФ**, *Український діалектний фонофонд*, упоряд. П.Ю. Гриценко, О.А.Малахівська, М.В.Поїстогова [Ukrainskyi dialektnyi fonofond, uporjad. P.Yu. Hrytsenko, O.A. Malakhivska, M.V. Poistohova], Київ 2004.
- УСД**, *Українці. Східна діаспора. Атлас* [Ukrainci. Skhidna diaspora. Atlas], Київ 1992.
- Черниенко Д.А., Пилипак М.А. (2012), *Села Казанка и украинцы Альшеевского района, К 120-летию села Казанка, 30-летию народного украинского фольклорного ансамбля «Чаровницы»* [Chernienko D.A., Pilipak M.A., *Selo Kazanka i ukraincy Al'sheevskogo rajona. K 120-letiju sela Kasanka, 30-letiju narodnogo ukrainskogo fol'klornogo ansamblya „Charovnicy”*], Уфа.
- ЧНБ**, *Численность населения по населенным пунктам Республики Башкортостан по данным Всероссийской переписи населения 2010 года: статистический бюллетень*, [Chislennost' naselenija po naseleennyim punktam Respubliki Bashkortostan po dannym Vserossijskoj perepisi naselenija 2010 goda: statisticheskij bjuletен'], Уфа 2012.

